

מהפכת השכל והכונה

ראם דה-האן

ראשית שנות העשרים של המאה הקודמת, הביאו לעולם את אחת המהפכות הגדולות שהעולם ידע מימיו. מהפכה שלא כללה מלחמות גדולות וקרבות קשים, אך הייתה קשה וחדה לא פחות מהם. מהפכה זו ביססה את העולם המערבי, בו אנו חיים כיום, ומגדירה, עד ימינו אנו, את גבולות הטוב והרע, המוסרי והמושחת, המאחד והמפריד בין חלקי האנושות. אני מדבר, כמובן, על המהפכה הקומוניסטית-סובייטית. לנין, סטלין, טרוצקי וחבריהם לימדו את העולם איך עושים מהפכה, איך יוצרים יש מאין שינוי עמוק. איך מביאים לעולם תינוק חדש, רעיון שעוד לא נהגה. אך באותה נשימה, לימדו אותנו אישים אלו, את המלחמה שמאחורי המהפכה. "אינך יכול לעשות מהפכה עם כפפות של משי" יטען סטלין. "לא עושים מהפכה בלי רובים", יוסיף לנין²⁹.

800 שנה בדיוק לפני תחילת המהפכה שלהם, נפטר בספרד אדם אחד, שטרף את קלפי המשחק, שניצח את הקזינו מבלי לעורר מלחמה. בכפפות של משי, וללא רובים, יצר מהפכה מחשבתית אשר השפעותיה ניכרות עד

²⁹ סלבווי, ז'יז'ק, (עורך), 'סטלין- על המטריאליזם ועל הלשון'

הוצאת רסלינג, ירושלים, 2003, עמוד 45.

ימינו בחשיבה הדתית של בני עמו. אותו האיש הוא לא אחר מאשר רבינו בחיי אבן פקודה³⁰, אשר בספרו המונומנטלי 'תורות חובות הלבבות'³¹ יצר יש מאין פרדיגמת מחשבה ועיצב במו ידיו את השיח התורני-דתי מאות שנים לאחר מותו. את מאמרי על שער הייחוד, אותו השער הפותח את חובה"ל, ארצה לפתוח דווקא במהפכה זו, שלולא היא, שער זה לא היה נכתב. שהרי שער הייחוד העוסק באחדות האל, מביא בדלת האחורית תודעה חשובה מאין כמותה, בכך שהיא הבן הבכור של באפיסטמולוגיה של רב"ח.

איחוד הלב והאיברים

ככל דת, גם היהדות ראתה בעין עקומה את מעמדו של השכל כשליט עליון ובלעדי על האדם. הפחד ממחשבה במקום בו הקיום המכני הוא הנושא העיקרי מובן לגמרי. שהרי בתקופה בה אומה נמצאת בשיא כוחה, וכוללת שלטון, כלכלה וצבא חזק, האזרח הפשוט יכול לממש את כל כוחותיו וכל איבריו. אך בתקופה בה האומה נמצאת יותר מאלף שנה בגלות נוראית, פזורה על פני עשרות ארצות, אזרח האומה נמצא בקונפליקט.

על קונפליקט זה אנו נדרשים להוסיף את האווירה התרבותית הסובבת את היהודי בכל ארצות מוצאו. רדיפות הנצרות והאסלאם, הטוענת ל'שיטת

³⁰ להלן- רב"ח.

³¹ להלן- חובה"ל.

החליפין', אותה פרדיגמה המזהה את דתם כמחליפה את היהדות הישנה, מביאות את המאמין להיחבא מאחורי ארבע אמות של הלכה. הקיום הוא השולט בכיפה (תרתי משמע), וכל ניסיון להבין ולחשוב נראה כרפורמטיבי. הפחד ברור ומוכן - אם תדבר בשפת ההיגיון - אולי טענות הדת האחרת הגיוניות יותר למאמין הפשוט. הפחד מדו-שיח הגיוני, המבוסס על שכל והיגיון, ביסס את הפחד מהמחשבה, וחוסר היכולת להישען על ההיגיון כחלק מעבודת ה'³².

בעקבות כך ניתן לומר, ששיטתו של רב"ח היא משל למגמת הרצון לחדש את פני היהדות, אבל רביזיה זו נובעת מתוך האמונה, שהחידוש אינו המצאת יחיד, אלא תגלית. שהמחדש מגלה את הצפון במעמקי רוחה של היהדות מדורי דורות. רב"ח מחדש ביהדות חידוש נועז כשהוא מבדיל בין 'חובות האברים' ו'חובות הלבבות' ומקנה עליונות לאחרונה. על פי הגדרותיו אין "חובות הלבבות" כוונת הלב בלבד.

אמת, על הכוונה התווכחו החכמים עוד בתרבות התלמודית. על פי רוב היו הוראותיו של המושג כוונה-ערנות, תשומת לב, מתן דעת, ובמשמע זה התווכחו החכמים, אם מצוות צריכות כוונה או אינן צריכות כוונה (למשל: תקיעת שופר לצורכי נגינה, ולא כדי לקיים את המצווה, אם יוצאים בה ידי המצווה). חז"ל נוטים לדעה, שהמצוות הן מעשים שיש לעשותם, ואינן צריכות כוונה. אמנם יש הרבה מדרשי אגדה, המדגישים את גודל חשיבותה של

³² כהנא, ברוך, "חדש אסור מן הנפש- על מקורותיו של הפחד ממחשבה", **אקדמות**, גיליון כג', אלול תשס"ט. עמוד 18.

כוונת הלב, בעיקר בתפילה, שהיא עבודה שבלב, אבל ההלכה נטתה למעשה, ולא לכונה³³.

לא כן המושג חובת הלבבות. רב"ח מורה, שהמצוות צריכות התעוררות הלב והרוח בכל מעמקיה, וכל חיי הדת בטלים בלעדיה. לדעתו הדת עומדת על שני סוגי עבודת ה'. האחד - זו העבודה הגלויה, והיא חובות האיברים, כגון תפילה, צום, צדקה, לימוד התורה והוראותיה, עשיית סוכה, ומצוות לולב, ציצית, מזוזה ומעקה והדומה להם. אבל יש עבודה "צפונה", והיא "חובות הלבבות": ייחוד הא-ל בלבנו, האמונה בו ובתורתו, אהבת ה' והביטחון בו וכיוצא בכך מסכת שלמה של מצווה "ממה שיוגמר במחבא הלב ובמצפון מבלי איברי הגוף הנראים ממנו".

והנה מורה רב"ח שבלי "חובות הלבבות" גם "חובות האיברים" אינם שלמים. מדובר כאן בתשתית חדשה לדת ישראל כולה, במגמת הפנמה ורוחניות יתירה של היהדות, שכדוגמתן לא היו לפניה. מערכת "חובות הלבבות", כמות שנתבררה בפרטיה בספרו של רב"ח, היא היסוד לכל המצוות. כל ספר חובה"ל בנוי על יסוד זה. מחד גיסא, על החלוקה הדיכוטומית בין הלב והאיברים, על כך שישנם שני חובות לאדם המאמין, אך מאידך גיסא, על החיבור והסינתזה ביניהם. על יחסי הגומלין ועליונות הלב, כאשר הוא מתחבר לאברים ומחייה אותם.

³³ עיין, תלמוד בבלי, מסכת 'ברכות', דף יג', עמוד א'. וכן רבי משה בן מימון, 'משנה תורה', ספר זמנים, הלכות שופר וסוכה ולולב, פרק ב', הלכה ה'.

אך עדיין העיקר חסר מן הספר. מדוע טוען רב"ח על עליונות הלב והכוונה על המעשים? מהיכן מגיע רב"ח למסקנה הנועזת שלולא הלב האיברימ הולכים וקמלים?

מהפכת השכל

משמעותה של חובת הלבבות הינה הכוונה, הלב, הפנימית של האיברים, הלא הם המעשים. אך על מנת לבסס את הפנימיות והכוונה, על מנת להמליך את הלב על האדם, טוען רב"ח שאנו נדרשים להיגיון. נראה כי מהפכת המהפכות אצל רב"ח היא המהפכה השכלית. חובת הלבבות נשענת על הייסוד השכלי, הלוגי, ההגיוני, ומשם כל כוחה. השכל הוא הממליך את הלב, הוא המבסס את חובת הלבבות על הרציונאל, ובכך נותן לפנימיות את הקיום והחיבור. מהפכתו של רב"ח מכניסה רוח חיים חדשה לתרבות התלמודית שקדמה לה ומשנה אותה, בהטילה על המאמינים את המצווה לעיין בתורה על דרך הכרה מטאפיסית: "אנחנו חייבים לעיין בו מצד שכלנו", או "אנחנו חייבים לחקור על העניין" (הקדמה לחובת הלבבות) - הוא המוטו של ספרו.

כלל דבריו:

"והעניין הזה אין המאמין רשאי שלא ידענו, שהתורה הזהירה עליו, דכתיב, 'זידעת היום והשבות אל לבבך' וגו', וכן שאר מצוות הלבבות שזכרנו ושאונו עתידים לזכור, אשר לא תיגמר אמונת המאמין אם לא

ידען - ויעשן, והיא החכמה הצפונה אשר היא אור הלבבות ונוגה הנפשות". (שער הייחוד, פרק א').

אם כן, ניתן לומר, כי לא רק ששער הייחוד הוא ההיגיון מאחורי חובה"ל, אלא הוא אף הגורם המקיים את כל הספר. שער הייחוד הוא הנקודה הארכימדית, הוא אבן הראשה, בלעדיה כל ספר חובת הלבבות קורס אל תהום הנשייה. התבססותו של רב"ח על ההיגיון, החיוב להתבונן ולחקור, הוא המניע את כל גלגלי הספר אל עבר המסקנה המתבקשת - חובות הלבבות הם המניעים את חובות האיברים. אין הכוונה להיגיון הקר המזוהה עם שיטתו של הרמב"ם, אלא ההיגיון אצל רב"ח משמעותו ביסוס החוויה והרגש על אמות מידה הגיוניות. רב"ח מעמיד את השכל וההיגיון כמרום אבריו של האדם. החובה לחקור היא שיא היכולת האנושית, ההבנה והחיבור לחובות האחרות הם נגזרות של החובה לחקור, ולא להיפך. שער הייחוד, כפי שמעיד רב"ח, הוא "שרשן הגדול וייסודן העליון" (הקדמה לחובת הלבבות) של כלל החיבור.

מחברו של "ספר חובות הלבבות" היה אפוא יוצר ומהפכן, מראשי הבונים של התרבות הפיוטית-פילוסופית. המחבר ידע היטב שהוא מחדש³⁴. בהקדמה לספרו הוא מתאונן, שלא מצא אפילו חיבור אחד העוסק ב"חכמת הלבבות" או "חכמת המצפון" שהיא יסוד כל המצוות. קשה לו להסביר, מדוע אפוא לא נתחבר שום ספר על חכמה זו. רב"ח דוחה את

³⁴ כפי שכבר טענתי לעיל, מחדש במובן של מוציא סוגה חדשה, אך רב"ח לא ראה עצמו כחדשן, בהתבססו על מקורות ששימשו כבר מאות שנים לפניו.

הטענה, שחכמה זו היא רשות בלבד, שחובת האיברים תיתכן בלעדיה, ושאינן מצוות רבות תלויות בה, ושהיא מבוארת וידועה לכל ומוכנת מאליה, ושאינן אנו חייבים בה בכל עת ובכל מקום. ואף על פי שהתמיהה, על שום מה חכמת "חובות הלבבות" היא "כארץ עזובה, ולא סידרוה בחיבור שיקף את כל פרקיה", (הקדמה לחובות הלבבות), בעינה עומדת, הרי המחבר מאמין, שבסופו של דבר, בגופו של המפעל אינו מחדש: הדברים כתובים בתורה ומפורשים בדברי חז"ל, בעיקר במסכת אבות ובאמרות רבות, כגון "רחמנא לבא בעי", וכן במידותיהם ובמנהגיהם ובאורחות חייהם של חסידים וצדיקים. ביותר מתגלית "חכמת המצפון" בספרות התלמודית, כשחז"ל באים להשיב על השאלה: "במה הארכת ימים?"

חכמת הלב, שהיא עניינו של ספר זה, מתבססת על מעלת השכל, על היכולת והרצון להישען על קרקע רציונאלית. הרציונאליות היא לא העיקר, אלא מהווה מעין קיר תמך לחוויה האנושית. "חכמת המצפון" מיוסדת אפוא על השכל, על הכתוב ועל הקבלה. היה זה החידוש העיקרי של רב"ח, הפילוסוף היהודי הראשון במערב אירופה, שהשכל - כפי שהוא תופס את המושג - הוא מקור ידיעה קודם במעלה גם לתורה וגם למסורת חז"ל³⁵. יתר על כן: המצוות "השכליות" שיש להן טעמים שכליים בשכל האלוקי, עדיפות מן המצוות "השמעיות". ההבחנה בין שני סוגי המצוות אלה: "השכליות" ו"השמעיות" היא, כידוע, חידושו של רב סעדיה גאון, בחיבורו 'האמונות והדעות', והנה בא בעל חובה"ל וטוען, (שער השלישי,

³⁵ ברגמן, שמואל הוגו, 'מבוא לתורת ההיגיון - המדע העיוני של הסדר', ירושלים, מוסד ביאליק, 1975, עמוד 177.

פרק ג'), שהתורה היא "תוספת על מה שהוטבעו אליו (אל האדם. ר.ד.ה.) בשורש הבריאה והיצירה מן ההארה השכלית".

רציונליזם דתי זה, על הנחותיו ותביעותיו, הוא אבן הייסוד לא רק לספר עצמו, אלא לחשיבה היהודית-דתית גם אלף שנים לאחר שנכתב. וכל המהפכה העצומה הזו החלה, כאמור, בשער הייחוד.

איפה היית שרצחו את הרציונאליזם?

עד כה טענתי שכל חובה"ל נשענת על שער הייחוד, כלומר, על האפיסטמולוגיה השכלית-הגיונית שהיא תחילת הדרך לעבודת האל, המחייבה בסופו של תהליך את מכלול הדרישות מעובד האל, המיישם את הלב באיברים. ההיגיון אצל רב"ח משמש כקיר תמך ליכולת האדם לחוות את העולם, לפליאה ולסקרנות, לשאיפה ולשקיקה.

אך מאז כתיבתו של שער הייחוד זרמו המון מים, באלפי נהרות שונים. מאות אלפי יהודים שתו בצמא את דבריו של רב"ח. האפיסטמולוגיה שלו עמדה למבחן עשרות פעמים, וגרפה לעצמה מתנגדים רבים³⁶, אך עדיין

³⁶ הידוע שבהם הוא לא אחר מאשר הגאון מוילנא. אשר מדריך את תלמידיו ללמוד את הספר 'חובות הלבבות', אך לא את שער הייחוד. ראה: רבי ישראל משקלוב, תוספות מעשה רב, מובא בסוף סידור הגר"א, 'כתור ראש', סימן קטן סא'. מופיע אצל הרב שילת, יצחק, 'סגולת ישראל- שיטות הכוזרי והרמב"ם', בתוך: 'מעליות', כרך כ', תשנ"ט, ספר העשור השני, הוצאת ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים, עמוד 42.

חובה"ל, המונהגת על ידי שער הייחוד, תפסה לעצמה מקום של כבוד על מדף הספרים היהודי.

אך האם תפיסת העולם של רב"ח, השואבת את חשיבתה מתפיסת העולם המקובלת בימיו, רלוונטית גם לאדם המאמין בתקופתנו. האם תפיסת עולם מחשבתית שקדמה לרנסנאס ולמודרניות, ובעצם חשיבתה דוחה כל אפשרות לתפיסת העולם הפוסט-מודרנית המקובלת כל כך כיום, יכולה לדרור בכפיפה אחת בראשו של המאמין היהודי בשנות האלפים הציניות?

מה גם שתפיסת העולם המבוססת על הגיון והבנה, נשתברה על מצוקי הפילוסופיה רבות, ונראה כי דווקא מתוך הייאוש מתפיסת עולם זו, נוצרה הפוסט-מודרניות המאפיינת אותנו. האם תפיסת עולם הנשענת על ההיגיון והשכל, יכולה להיות רלוונטית ומשמעותית בעולם המחפש את החוויה והרגש³⁷?

לדוגמא אסקור שתי הוכחות, הנראות כמרכזיות בתפיסתו של רב"ח, ואראה את השתלשלות האירועים לגבי הוכחות אלו:

³⁷ כפי שטענתי לעיל, גם דבריו של רב"ח מלאים בחוויה ורגש. החוויה והרגש, שהם פועל ישיר של הלב, תופסים מקום מרכזי בספרו, ומהווים את אמת המידה לכך שהלב אכן פועל את פעולתו על כוונת האדם. אך בעוד אצל רב"ח החוויה והרגש לא נותקו מהשכל, כיום חוויה ורגש סותרים את השאיפה להבנה. הרצון לחוות בבסיסו הוא הרצון לברוח מההיגיון, להגיע אל עבר מחוזות לא ידועים. אחוזי צריכת הסמים והאלכוהול בדורות האחרונים יוכיחו את הניתוק, המבקש להפריד בין החוויה לתחושת החיים השכלית והרגילה.

ההוכחה הראשונה היא ההוכחה הקוסמולוגית. הוכחה זו היא עיקרו של פרק ה' בשער הייחוד, ונתפסת כהוכחה הדתית-קלאסית. היקום היה חייב להיגרם (להיווצר) על ידי משהו שהוא עצמו לא נגרם (נוצר) וזהו האל.

מבחינה לוגית, טיעון הסיבה הראשונית הוא בעל המבנה הבא: דברים מסוימים נגרמים - אין דבר היכול לגרום את עצמו - על כן, כל דבר נגרם חייב להיגרם על ידי משהו אחר, לא ניתן למתוח שרשרת סיבתית באופן אינסופי לאחור - מכיוון שכך, חייבת להיות סיבה ראשונית - המילה "אל" משמעותה סיבה ראשונית שאינה נגרמת - מכאן, שא-להים קיים.

טענה זו אופיינית לצורת החשיבה בתקופתו של רב"ח³⁸. אפיסטמולוגיה שמקורה בלוגיקה של אריסטו, הרואה בכל דבר סיבה ותוצאה. אך תפיסת העולם הדטרמיניסטית הזו, הרואה בכל דבר את סיבתו, ובעצם שוללת אפשרות לבריאה, יצירה והתחדשות, תתפך לרועץ כלפי המאמין מאות שנים מאוחר יותר. שהרי אם לכל דבר יש סיבה ותוצאה, הרי שגם לאלוקים יש סיבה. ההיגיון המודרני מכיר ומסתער על האבסורד הנוצר מטענתו של רב"ח. שהרי ישנם שתי הגיונות שלא יכולים לדור בכפיפה אחת. מחד, ההוכחה של רב"ח. כל דבר נוצר, ולכל נוצר יש יוצר. אך מצד שני, אם לכל דבר יש סיבה ותוצאה - אזי למה אלוקים שונה מכך? אם יש

³⁸ את הוכחה זו ניתן לראות גם בפילוסופיה של תקופה זו. נציג בולט לדרך חשיבה זו היינו רנה דקארט בספרו החשוב, 'הגיונות על הפילוסופיה הראשונית', תרגום: דורי מנור; עריכה מדעית ואחרית דבר: אלחנן יקירה, תל אביב, 2001. פרק ה'. עמודים 102-176.

אלוקים - צריך להיות אלוקים שיצר את האלוקים, וכן הלאה. אם יש סיבה ותוצאה - אזי לכל דבר יש סיבה ותוצאה. כך שדווקא תפיסתו של רב"ח הטוען את הטענה הקוסמולוגית להוכחת האל, מיוצגת כיום אצל גדולי האתאיסטים, הרואים בעולם שרשרת של סיבות ותוצאות, ועל כן אין לאדם יכולת לבחור, לשנות, לקדם, שהרי לכל דבר יש את סיבתו.

ההוכחה השנייה היא **ההוכחה הטלאולוגית**. הוכחה זו היא עיקרו של פרק ו' בשער היחוד. הוכחה זו טוענת כי הסדר הוא העולם. עולמינו מסודר ומקוטלג. הטבע מלא בחוקיות ואין בו אקראיות. כל עלה ופרח, כל מפל ונחל מסודרים בסדר מופתי המראה על כוונת מכוון. אילולא הכוונה, המראה כי יש בורא לעולם, אשר יצר וכיוון את העולם להיות כפי שהוא, לא היינו יכולים לשרוד אפילו שעה אחת.

תפיסת עולם זו גובתה במשך הדורות בתאוריות שונות, שהבולטת שבהן היא תאוריית 'אפקט הפרפר', הרואה בכל משב רוח השפעה אוניברסאלית. אך מאידך, רבים הרואים כיום בעולם אוסף של מקרים, כאוס, וחוסר סדר משווע. דוגמאות לכך ניתן למצוא ביסוד האנתרופיה, החוק השני של התרמודינמיקה, האומר שהעולם הולך כל הזמן לקראת אי סדר גובר והולך. חוק זה אומר שכל חומר בעולם שואף להתפשט ככל שביכולתו. לדוגמא, אם נשפוך מים חמים לתוך אמבטיה מלאה מים קרים, מדוע המים החמים מתערבבים עם המים הקרים, ולא צפים מעליהם? הסיבה היא באי-סדר הקיים בעולם, על חוסר הרצון של החומר להישאר במקומו. דוגמא נוספת לחוק האנתרופיה אפשר לראות בבקבוק בושם שמשפריצים ממנו, הולך ומתפזר בחלל, ולעולם לא יחזור חזרה, חום

שיוצא מתנור, הולך ומתפזר. חוק זה תקף על כל המציאות, כל הזמן, כל היסודות, הכל הולך ומתפזר³⁹.

את הכאוס העולמי ניתן לראות בעוד כמה דוגמאות, וביניהם בדליקה: "אש שנופלת ביער או בסוואנה מתפשטת בצורה כאוטית, ללא סדר ושיטה. זו מין הסתם הסיבה שהחיות מגיבות לדליקות באובדן עשתונות, שכן אש, שיטפון רעש אדמה סופה וכיוצא באלה הן תופעות לא סדירות ומשום כך הם מחוץ לכוח השגתו ותפיסתו של השכל המסוים שלהן, אשר עוצב בידי האבולוציה לזהות אך ורק תופעות סדירות, ולא בכדי שכן הבנת הכאוס אינה חיונית במיוחד לחייהן"⁴⁰.

אם כן, נראה כי תפיסת עולמו של רב"ח, הרואה את העולם כהגיוני, ומתוך כך בונה את כל תפיסת העולם הדתית על יכולתו של המאמין להבין ולחקור, נראית כלא רלוונטית לאדם החוויתי של ימינו?

ייחוד פוסט מודרני

אך נראה כי נחטא לאמת אם נבין את שער הייחוד כהוכחות דוגמתיות למציאות האל. נראה כי נחטיא את מטרת החיבור, שהיא ביסוס עבודת האמונה והמאמין על יסודות איתנים של חוכמה ומוסריות. הוכחות האל אצל רב"ח אין מטרתם לבסס את האל על חוקי ההיגיון. שהרי אלוקים

³⁹ גליק, גיימס, 'כאוס', הוצאת מעריב, תל אביב, 1991, עמוד 192.

⁴⁰ ינאי, צבי, 'בעקבות המחשבות', הוצאת פואטיקה, תל אביב, 1994, עמוד 85.

המוכח בשכל, לא בטוח שראוי להיקרא אלוקים. אל הכפוף להבנתו של האדם, הוא לא יותר מאשר פסלון אליו סוגר המאמין.

נראה כי בשער היחוד מוביל אותנו רב"ח בדרך אל ההיגיון, ולא בדרך אל האלוקים. רב"ח בא להוכיח לנו שיש אלוקים, בעזרת הרציונאליות והשכל, אך הוא לא בא לטעון שהוכחות אלו הינם זכות הקיום של האל בעולמינו. המטרה הינה מימוש האלוקות דרך השכל, וכל האמצעים כשרים.

נראה כי על מנת ללכת בדרכי רב"ח, נדרש המאמין בימינו לנסח, בשפתו ההגיונית, את עקרונות האמונה שלו. אלוהיו של רב"ח היה אל הסדר והיופי, אל שיוצר, שמחדש. האם אלוקי ישראל בשנות האלפיים הוא שונה? ודאי שלא! גם אנו יוצאים מנקודת הנחה שהאל הוא טוב ומוסרי, ושעבודת האל הינה להיות אדם טוב יותר, מוסרי יותר, חכם יותר, ותורם יותר.

הוכחות האל מקבלת כאן תפנית חדה. אין תפקידם להוכיח את האל, אלא להוכיח את עבודת האל אצל המאמין בכלים רציונליים. רב"ח דבק בתפיסת עולמו וממקם את הלב והכוונה בראש הפירמידה של האנושות, וממנו ניזונים שאר האיברים. אך הכוונה והלב, או בנגזרותיהם המעשיות, החוויה והתחושה, חייבות להיות מבוססת, או לכל הפחות לא סותרות, את ההיגיון והלוגיקה. בדומה לכך הלב הוא ראש הפירמידה של עבודת האמונה, וממנה ניזונים איברי האמונה השונים. אך על מנת שהלב יעבוד ויזין את איברי האמונה, הוא חייב לא לסתור את השכל.

נראה כי בכך רב"ח מתווה את הדרך, סולל את המסילה לחיבורים נוספים, הנשענים על שער הייחוד, שהבולט שבהם הינו המאמר 'ייסורים ממרקים' של הראי"ה קוק. חיבורים אלו קנו את מקומם בשורה הראשונה של ארון הספרים היהודי בעקבות יכולתם להעמיד את השכל וההיגיון במרכז תפיסת העולם האמונית. כמוכן שתפיסת עולם זו ריקה מתוכן לולא הכוחב שמעמיד דרך לתרגום עבודת האל הרציונאלית לחיי המאמין ביום-יום. לשם כך מקדיש רב"ח את השער הבא בחובה"ל - 'שער הבחינה', שכל מטרתו הוא ביסוס תפיסת העולם ההגיונית, והסתכלות דרכה על המציאות. הראי"ה קוק יכתוב חיבור מקביל, מאמרו 'דעת אלוקים', שיתרגם את שער הייחוד שלו- ייסורים ממרקים, למעות העוברות לסוחר, הניתנות לבחינה.

כך שחידושו של רב"ח, מהפכתו האפיסטמולוגית ממשיכה לחיות ולבעוט בנו, כבר יותר מתשע מאות שנים לאחר מותו. מכיוון שמהפכה זו לא נשענת על רובים, אלא משעינה את הרובה האנושי - השכל, על בני האדם המאמינים.